

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ”
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з науково-педагогічної
та навчальної роботи

_____ О.І.Гура
«___» _____ 2015 р.

УКРАЇНСЬКИЙ МОВНИЙ ЕТИКЕТ

ПРОГРАМА

навчальної дисципліни

підготовки бакалавра
напряму 6.020303 – філологія
професійного спрямування: «Українська мова і література»

Кафедра української мови

2015 рік

РОЗРОБЛЕНО ТА ВНЕСЕНО: кафедрою української мови, філологічного факультету Запорізького національного університету

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ: Кравченко Юлія Володимирівна кандидат філологічних наук, старший викладач

ОБГОВОРЕНО ТА РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАТВЕРДЖЕННЯ КАФЕДРОЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗНУ «28» серпня 2015 року, протокол № 1

Завідувач кафедри,
доктор філологічних наук, професор

П.І.Білоусенко

ВСТУП

Програма вивчення навчальної дисципліни “Український мовний етикет” складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів, напряму «6.020303 – філологія».

Предметом навчальної дисципліни є удосконалення й підвищення культури усного і писемного мовлення у різних сферах суспільної комунікації. Для цього використовуються методи тренінгу, моделювання проблемних ситуацій та проводяться диспути.

Міждисциплінарні зв’язки: мовний етикет є своєрідним культурним обличчям нації, тому дослідження його проблем є одним з актуальних завдань мовознавців.

Курс “Український мовний етикет” –це курс, який завершує цикл мовознавчих дисциплін тому тісно пов’язаний з такими дисциплінами як: «Вступ до мовознавства», «Вступ до слов’янської філології», «Літературознавство», «Риторика», «Стилістика і культура мови», «Комунікативна лінгвістика» та «Лінгвістична прагматика». Наприклад: *мовознавство* озброює людину знанням законів, за якими формується й розвивається її мовлення; *літературознавство* відкриває вчителю-словеснику закони творення художнього образу словесними засобами; *риторика* виховує вмілого промовця, який би володів прийомами ораторського мистецтва тощо.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. «Український мовний етикет як предмет лінгвістичного дослідження»;
2. «Мовно-етикетні засоби вираження ввічливості в сучасній українській літературній мові»;
3. «Відображення мовного етикету українців у різних функціональних стилях».

I. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

Мета – вироблення у філологів концептуального розуміння основних засад культури мови і мовлення, вивчення мовного етикету, який відображає правила мовної поведінки, властиві мовцям на певному історичному зрізі, вироблення навичок правильного мовного спілкування в різних життєвих ситуаціях. Курс “Український мовний етикет” передбачає вивчення вищого рівня культури мови і мовлення.

Завдання – розглянути історію українського мовного етикету;

- з’ясувати мовно-етикетні граматичні засоби вираження чемності;
- охарактеризувати мовно-етикетні лексичні засоби вираження гоноративності;
- проаналізувати фразеологічні засоби вираження ввічливості.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- історію українського мовного етикету;
- мовно-етикетні граматичні засоби вираження чемності;
- мовно-етикетні лексичні засоби вираження гоноративності;

вміти:

- вибирати й доречно використовувати потрібні етикетні формули ввічливості в офіційній і неофіційній сферах;
- шукати оптимальні способи використання мовних і позамовних засобів вираження відповідно до ситуації спілкування;
- контролювати свою поведінку в спілкуванні;
- аналізувати реакцію своїх комунікативних партнерів;
- стежити за змінами правопису;
- здійснювати самостійний пошук потрібної інформації, класифікувати та відбирати необхідні факти.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 144 годин 4 кредити ЄКТС.

IV. ЗМІСТ КУРСУ

МОДУЛЬ 1. УКРАЇНСЬКИЙ МОВНИЙ ЕТИКЕТ ЯК ПРЕДМЕТ

Тема 1. *Теоретичні основи й джерела вивчення історії українського мовного етикету*

Мовний етикет як складова частина культури української мови: взаємозв'язок з іншими лінгвістичними дисциплінами: «Вступ до мовознавства», «Вступ до слов'янської філології», «Літературознавство», «Риторика», «Стилістика і культура мови», «Комунікативна лінгвістика» та «Лінгвістична прагматика». Короткі відомості з історії українського мовного етикету: теоретичні питання (функціонування як граматичних – займенники *ти, ви* та ін.), лексичні (*пан, добродій, товариш* та ін.) засоби вираження ввічливості в давньоукраїнській, староукраїнській та сучасній українській мові. Огляд основних праць з українського мовного етикету: Тарас Шевченко, Петро Куліш, Іван Франко, Ольга Кобилянська, Леся Українка, Максим Коцюбинський, Панас Мирний, Іван Нечуй-Левицький, Михайло Старицький, Марк Кропивницький, Максим Рильський.

Тема 2. *Формули ввічливості в системі мовного етикету українців*

Формули вітання, звертання, вибачення, подяки, прохання, прощання. Тональність спілкування та сфери їх застосування: **висока** тональність спілкування характерна для зустрічей на найвищому рівні – сфера суто формальних суспільних структур (урочисті збори, засідання, презентації, ювілейні заходи, прес-конференції, брифінги тощо); **нейтральна** тональність панує у сфері офіційних установ під час спілкування з колегами, співробітниками; звичайна тональність реалізується в сфері побуту (магазин, майстерня, пошта, транспорт тощо); **фамільярна**: в сім'ї, дружньому товаристві; **вульгарна**: в соціально неконтрольованих ситуаціях і перебуває за межею літературної мови.

Модуль 2. МОВНО-ЕТИКЕТНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ВВІЧЛИВОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Тема 1. *Граматичні засоби вираження ввічливості в сучасній*

українській літературній мові

Зв'язок граматичних та лексико-семантичних засобів вираження ввічливості в сучасній літературній мові: засоби пом'якшення категоричності, використання імперативних конструкцій речень, засоби вираження ввічливості у найпоширеніших мовних ситуаціях, засоби вираження ввічливості при звертанні, засоби вираження ввічливості при проханні, засоби вираження ввічливості при відмові, Засоби вираження ввічливості при подяці. Використання займенників: займенник 1-ї особи множини – **Ми** (авторське, величальне); займенник 2-ї особи множини – **Ви**; займенник 3-ї особи множини – **Вони**. Успішна ввічлива комунікація – це певні принципи, привила, стратегії ведення ввічливої розмови. Основні стратегії ведення ввічливої розмови: говори по суті справи; будь лаконічним; уникай двозначності; не говори того, для чого у тебе немає достатніх підстав.

Тема 2. *Лексичні засоби вираження ввічливості в сучасній українській літературній мові*

Етикетні лексеми: назви спорідненості та свояцтва – мамо (мамочко, матінко, матусю), тато (тату, татку, таточко), які часто доповнюються епітетами любий (-ая), милий (-ая), коханий (-ая), дорогий (-ая); назви за товариськими стосунками – лексема-псевдонім *дармограй*; спеціальні лексеми гонорифічної семантики (пан, пані, добродій, добродійка); субстантиви; антропоніми (Вірунечко, Вірусенька, Хомця, Юрочку, Оксанко, Ірочко, Ромочко та ін.); слова, вживані в переносному значенні.

Тема 3. *Фразеологічні засоби вираження ввічливості в сучасній українській літературній мові*

Визначення терміна фразеологія, фразеологізм. Основні ознаки фразеологізмів: відтворюється як готова значеннева одиниця; має стійку структуру; значення фразеологізму єдине, узагальнене й експресивне; характеризується стійкістю фразеологічних форм і сталим порядком слів; слова у складі фразеологізмів часто мають переносне значення. Класифікація В.Виноградова: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності,

фразеологічні сполучення. Види фразеологізмів: прислів'я, приказки, крилаті слова і вислови. Вживання фразеологізмів ввічливості (добрий день, до побачення, дякую за Вашу ласку) в різних етикетних ситуаціях: звертальна формула з емоційно-оцінним епітетом *ласкавий*; вживання чемного звертання подяки в етикетній ситуації листа, виражене традиційним виразом «ласкавий добродію спаси» або етикетний фразеологічний зворот коли (як, якщо) [буде] [твоя, ваша і т.ін.].

Модуль 3. ВІДОБРАЖЕННЯ МОВНОГО ЕТИКЕТУ УКРАЇНЦІВ У РІЗНИХ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛЯХ

Тема 1. *Мовно-етикетні засоби вираження ввічливості в мові української народної поезії*

Звертання та звертальні формули у мові народної лірики: пісенність весняно-літніх календарних обрядів та звичаїв (веснянки, гагілки, русальні та кустові пісні, царинні пісні, петрівочні пісні, купальські пісні, жнивварські пісні). Відображення мовного етикету запорозьких козаків у народних історичних піснях: семантичні підгрупи лексем, що вживаються на позначення військових осіб (гайдамака, козак, лицар, сірома, солдат). Загальні назви воїнів: назви військових звань, чинів та посад; назви представників окремих військових загонів; назви воїнів які виконували певну військову службу чи додатковий обов'язок. Стилiстично знижені звертання у мові жартівливих та сатиричних народних пісень: поняття, які викликають негативні емоції: свекруха, нелюб, волоцюга, біс, вражий, розпроклятий, пройдисвіт та інші; експресивно-якісної характеристики людей, які перебувають між собою у родинних стосунках: свекрухи й невістки, тещі й зятя, баби й діда, чоловіка й жінки, а також парубка й дівки для вираження різко негативного ставлення.

Тема 2. *Культура мовлення української епістолярії*

Листи М.М.Коцюбинського – взірець високої мовної культури. Два аспекти культурно-історичного компоненту в епістолярному тексті М.Коцюбинського: лінгвістичний та культурологічний. Культурно-історичний

аспект: інформація про особливості певної творчої доби, про мистецькі пошуки, суспільно-політичні погляди й уподобання, про проблеми літератури та мови, а також “інструментом реанімації національної свідомості”. Культура мовлення епістолярної спадщини Ольги Кобилянської. Групи листів в епістографії Ольги Кобилянської: листи, в яких висловлює особисте розуміння твору чи ставлення до автора; листи, в яких переказує авторам певних творів думку власну чи чужу; листи, де виявляє бажання прочитати твір адресата; лист з критикою інших творів і авто-критикою. Використання авторкою у кличній (часом тестовій) формі звертань (високоповажний пане! Ласковий пане! Добрий товаришу мій! Високоповажний пане доктор! Пане Стефанік! тощо).

Тема 3. *Віддзеркалення мовного етикету в художньому стилі*

Мовно-етикетні засоби в творчому доробку Г.Квітки-Основ'яненка, М.Старицького, Уласа Самчука, Г.Тютюнника та інших письменників. Культура мовлення учителя: дотриманням літературних норм слововживання (семантично точне і стилістично доречний вибір слів, з граматично й стилістично правильною сполучністю цих слів); професійне педагогічне спілкування (комунікативна взаємодія педагога з учнями, батьками, колегами, спрямована на встановлення сприятливого, психологічного клімату, психологічну оптимізацію діяльності і стосунків). Критерії визначення діалогу (визнання рівності особистісних позицій, відкритість і довіра партнерів). Важливе завдання для вчителя (здійснювати постійне самопостереження за своєю поведінкою в ситуаціях поза-рольового спілкування).

3. Рекомендована література

Основна

1. Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. – К.: Рідна мова, 1998. – 475 с.
2. Буяльський Б., Оверчук А. Як ми спілкуємося. Мовленнєвий етикет українського народу. – Вінниця: Велес, 2001. – 96 с.
3. Журавльова Н.М. Мовний етикет епістолярії: Навчальний посібник. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 217 с.
4. Журавльова Н.М. Поетика української епістолярної ввічливості XIX – поч. XX століття // Монографія. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. – 548 с.
5. Ляхова Ж.Т. За рядками листів Тараса Шевченка. – К.: Дніпро, 1984. – 134с.
6. Радевич-Винницький Я.К. Етикет і культура спілкування. – Львів: Сполом, 2001. – 223 с.
7. Формановская Н.И. Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты. – М.: Русский язык, 1982. – 126 с.
8. Формановская Н.И. Употребление русского речевого этикета. – М.: Русский язык, 1984. – 192 с.

Додаткова:

1. Бабич Н.Д. Культура писемного мовлення // Укр. мова і літ. в школі // Радянська школа. – 1991. – № 3. – С.6-11.
2. Білоус М.П. Мовленнєвий етикет українського народу // Мова і духовність нації. Тези доп. регіон. наук.-практ. конф. – Львів: Львівський університет, 1989. – С.98-99.
3. Балакай А.Г. Толковый словарь русского речевого этикета. Свыше 4000 этикетных слов и выражений. – М.: АСТС, 2004. – 683 с.
4. Богдан С. Формули етикету в українській епістолярії // Урок української. – 2003. - № 1. – С.30-34.
5. Ветров Є. Практичні особливості етикетних одиниць на позначення

звертання в епістолярній спадщині Т.Г.Шевченка // Лінгвістичні студії. Зб. наук. пр.. Вип. 8. – Донецьк: БАО, 2001. – С.184-192.

6. Вєтрова Є.С. Семантика і функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників ХІХ ст.: Автореф. дис... канд. філол. наук. – Донецьк: ДДУ, 2004. – 20 с.

7. Ленець К.В. “Друже мій єдиний!...” (Початкова формула – звертання в листах Т.Г.Шевченка) // Культура слова. Вип. 37. – К.: Наукова думка, 1989. – С.38-43.

8. Литовченко В.Н. Структури речевого етикета в сучасному українському мові: Автореф. дисс. ... канд. філол. наук. – К.: Київський гос. пед. ін-т ім. Горького, 1989. – 21 с.

9. Миронюк О.М. Історія українського мовного етикету (засоби вираження ввічливості): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К.: АН України, Інститут української мови, 1993. – 22 с.

10. Миронюк О.М. Історія граматичних засобів вираження ввічливості в українській мові // Мовознавство. – 1993. - № 2. – С.55-63.

11. Миронюк О.М. Про найуживаніші форми мовного етикету // Культура слова. – Вип. 33. – К.: Наукова думка, 1987. – С.13-20.

12. Рамазанова Е.С. Засоби вираження прохання в епістолярії М.Коцюбинського // Лінгвістичні студії. Зб. наук. пр. – Вип. 5. – Донецьк: ДДУ, 1999. – С.294-296.

13. Татаревич Г. Український мовленнєвий етикет доби бароко // Директор школи. – 1999. – № 46. – С.10-11.

14. Фокіна І. Етикетні форми в епістолярії П.Куліша // Урок української. – 2006. – № 8-9. – С.30.

15. Чак Є.Д. Мовний етикет: “Дорогий друже!”, “Бажаю щастя!” // Дивослово. – 1998. – № 1-12.